

**ОБРАЗУВАНЕ НА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ С ЧАСТИЦА „И“ В ГОВОРИ ОТ
СРЕДНОГОРИЕТО, СТРАНДЖА-САКАР И БЕСАРАБИЯ**

**Васил Кондов (Тараклийски държавен университет „Григорий
Цамблак”)**

Иван Г. Илиев (Пловдивски университет „Паусий Хилендарски”)

**FORMATION OF FUTURE TENSE WITH THE PARTICLE „i“ IN
BULGARIAN DIALECTS SPOKEN IN THE SREDNA GORA MOUNTAIN,
THE STRANDZHA-SAKAR REGION, AND BESSARABIA**

Vasil Kondov (Grigorij Tzambлак State University of Tarakliya)

Ivan G. Iliev (Paisij Hilendarski University of Plovdiv)

This article traces the use of the future particle *i/j* ‘shall, will’ in Bulgarian dialects spoken in the region of the Sredna Gora to Middle Northern Bulgaria, in South-Eastern Bulgaria, and in Bessarabia. The authors argue that this phenomenon is one of the characteristic features of the so-called Chijshij Bulgarian dialects in Bessarabia and that, in them, it is inherited from the dialects in the region of Sredna Gora which is the land of origin of the above-mentioned Bulgarian dialects in Bessarabia.

Сред многообразието от футурни частици в българския език (*ште, ша, жа, са, за, ке, че*) има една, на която не е обръщано особено внимание може би защото съществува само под форма на допълнителен вариант и се употребява успоредно с други частици (*жа, ша*). Става въпрос за частицата *и/й*, която е обект на проучване в тази статия.

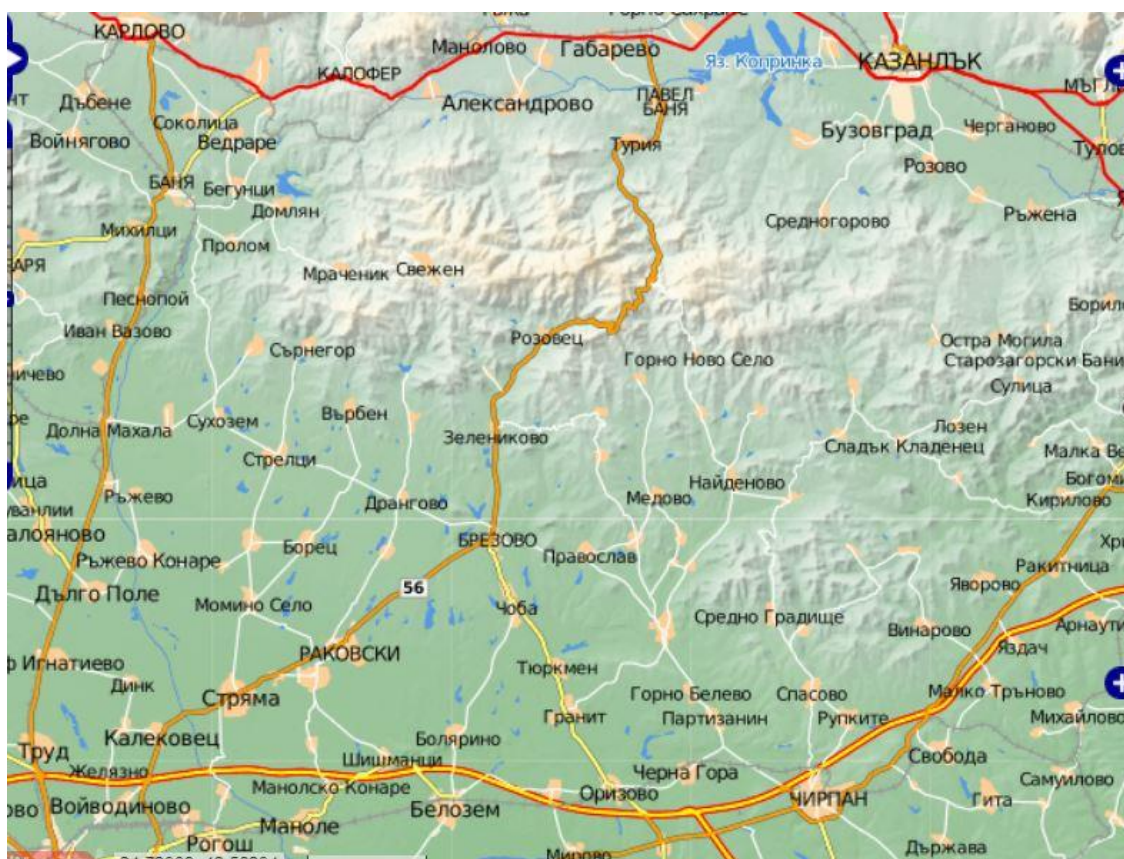
Освен чисто описателния подход – да се посочат ареалите и пунктовете, в които употребата на въпросната футурна частица е била регистрирана, статията ни си поставя и една по-важна задача – да покаже, че ареалът на употреба на частицата за образуване на бъдеще време *и* съвпада с миграционните маршрути на средногорското население (Вж. Карта 1) в две основни направления. Първото от тях е към Бесарабия, където се формира групата на т. нар. туканци или чийшийци в *Болград, Чийшия, Бановка, Калчево* (Вж. Карта 2), а второто – през Сакарския регион към района на Загорския клин в Одринско, Елховско и Ямболско (хронологически предшестващо първото), откъдето впоследствие нова вълна български изселници потегля за бесарабските степи и образува нови колонии в села като *Холмское (Селиолу), Суворово (Шикирлик), Лоциновка (Кайраклий)* в същия регион. Впоследствие и от едната група бесарабски селища, и от другата се заселват нови колонии в Молдова и Приазовието.

В учебните помагала по българска диалектология на въпросната частица не е отделяно никакво внимание (*Иванов 1984, Младенов, Радева 1995*). Не се споменава за такъв тип частица за бъдеще време и в обобщаващите трудове на известните български

диалектолози *Й. Иванов* (1994) и *Ст. Стойков* (2002: 236-245), където (в частност, в труда на последния) се описват основните (и не чак толкова основни) варианти на тази частица в българските говори.

Въпреки това тя все пак е била забелязана. Така например, в първи том на Българския диалектен атлас за ЮИ България (БДА I 1964) на карта 179 е показано, че за бъдеще време, наред с *жи/же* се използва и *и* в сакарските села *Главан* (вж. № 3916), *Мъдрец* (№ 3913), *Стражари* (3912) и *Медникарово* (№ 3911) (Харманлийско).

Във втори том на Атласа за СИ България (БДА II 1966) на карта 191, че за бъдеще време, наред с *же* и *ше* се използва и *и* в селата: *Лесичери* (№ 1552), *Павликенско*, *Дичин* (№ 1553), *Водолей* (№ 1601) и *Ресен* (№ 1603), *В.Търновско*.

Карта 1: Чийшийската прародина в региона на Сърнена Средна гора със селата Войнягово, Свежен, Зелениково, Чоба, Турия и др. (Източник: bulmaps.bg).

В трети том на Атласа за Югоизточна България (БДА III 1975), на карта 206 по същия начин е показана паралелна употреба на частици за бъдеще време *жа* и *и* в няколко средногорски села в Карловско – *Сушица* (№ 3011), *Васил Левски* (№ 3012), *Дъбене* (№ 3014) и *Бегунци* (№ 3023). Макар че на посоченото място няма такава информация за село

Войнягово, тя се открива и в описанието на войняговския диалект от Ралев (Ралев 1977: 48): „Бъдеще време се образува с помощта на частицата *жъ*: *жъ* идъ, *жъ* идиш, но понякога вместо нея се употребява *й* или *и*”:

Ай дъ вървѝм, пък т'а ѝ ни нъстѝгни!

Тѝ ѝ си свършиш рабутѝтъ, па жъ дѝйш

Неѝ ѝ си свършим рабутѝтъ, па ѝ си вървѝм.

В Български диалектен атлас (БДА. Обобщаващ том IV. Морфология, 2016) на картите 116 и 117 частицата за бъдеще време *и/й* не е показана, но е спомената в коментара към карта 117: „Частичката *жъ* се реализира чрез вариантите *жа, жи, же* /ЮИБ/, *жъ, жа, же, же* /СИБ/, *жа, же, ѝе* /ЮЗБ, *жа, же, ж* /СЗБ/, *жъ, жа* /ЮТ – Южна Тракия/. В ареала на *жъ* се употребява и вариант *и* в ЮИБ /Тополовградско/, СИБ /Павликенско/, ЮЗБ /Карловско/.”

Освен това същата частица се среща, според събрана от *Иван Илиев* информация, и в други села от Сърненогорието:

Зънѝс гу, дѝту ѝ съ м'ъчъ ас – за стола (с. Чоба, Брезовско, област Пловдив).

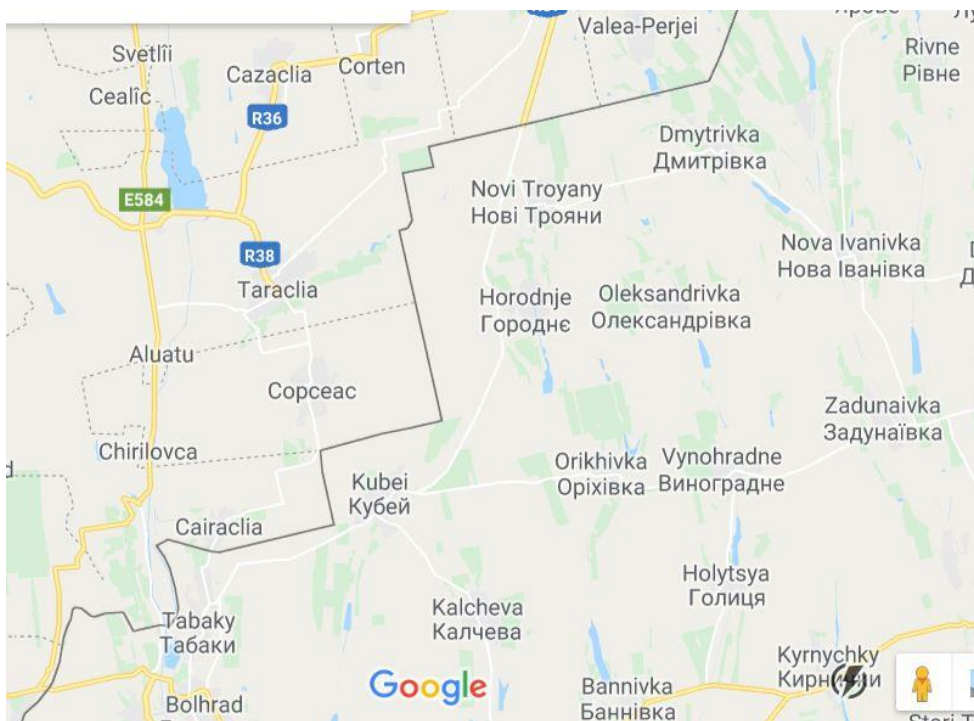
Форми от типа *жъ* дѝди, и дѝди (с. Бабек, Карловско).

Га ѝ съ видим?(информатор от с. Свежен, Карловско, информатор – Филип Бабаджанов).

В с. *Зелениково* също вместо ‘ще’ има *жъ* или *ѝ* (с. Зелениково, Брезовско, област Пловдив).

Трябва да отбележим, че хронологически вероятно футурната частица *и* се е появила в Средногорието и е била пренесена на югоизток, едновременно с *жа*, защото през 18-19 век във връзка с формирането на чифлиците в Тракия съществува миграционен поток от Панагюрско, Копривщенско, Карловско, Чирпанско, Старозагорско към Източна Тракия, споменат от редица автори – вж. подробно у Илиев и Хенцелман (Илиев, Хенцелман – под печат). Това, на което не беше обръщано внимание до посочената публикация обаче, е фактът, че средногорското население е променило и говорната картина на българския Югоизток. Футурната частица *жа/жъ*, а заедно с нея и частицата *и/й* става важна особеност на множество говори в Загорския клин, заедно с мизийския член *-о* и подбалканските глаголи от типа *мита, пирѝ*.

Един такъв смесен говор със средногорски, тракийски, мизийски, подбалкански, та дори и западни особености е говорът на село *Маломирово* (Хамбарлий), Елховско, в който основните футурни частици са по-стара *жъ* и по-нова *иъ* (вж. Карта 3).

Карта 2: Южна Бесарабия със споменатите чийшийски села (Източник: google maps).

Например от посочения говор също могат да се покажат редица примери за употреба на съкратената фугурна частица *и/й*: (по Илиев, Хенцелман):

Прàскуфкь и си зèмь (информатор – Елена Стоянова).

Ку ÿмь òрь, и съ в'ърнъ (информатор – Илия Павлов).

Ачи н'айди и съ бийът (информатор – Ивана Петрова).

Църули ли й съ, кундури ли й съ... (информатор – Димка Илиева).

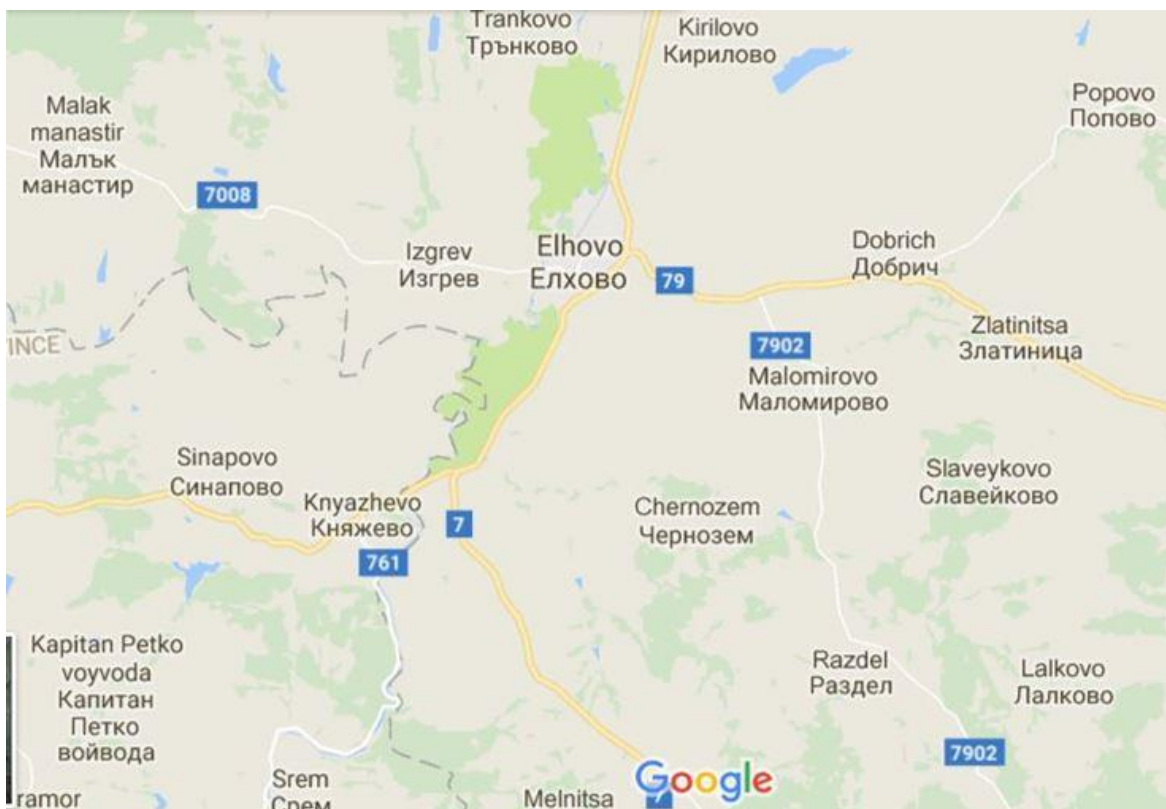
Нèскъ и зèмът прòбъ (информатор – Радка Петева).

Èту ти и чàшкь, и си нълèйш (вода).

Кò и стàни?

И стàни билнй чàк нъкрàйъ 'ще стане ясно чак накрая'.

И съ збòрът, и стàни òли-мàли!

Карта 3: Маломирово, Елховско, и околните му селища (Източник: google maps).

Както посочихме, и от Средногорието, и от Източна Тракия в началото на 19 век се изселват масово групи българско население към бесарабските степи, тогава част от Руската империя. В някои случаи се знае откъде са дошли жителите на съответното бесарабско село. така например, село Бановка, Болградско, е основано от преселници от с. Чоба, Чирпанско, а Селиолу (сега Холмское) – от преселници от Селиолу, Одринско. За други селища може само да се предполага конкретно откъде е дошло населението, но говорните особености като цяло показват от коя част на България е било то.

Една от тези говорни особености е и изследваната тук футурна частица *и*. В по-предишно изследване (Кондов 2016) бе обърнато внимание на употребата ѝ в бесарабски български говори, като бяха посочени примери. Тук те ще бъдат показани отново, като се изнесат и няколко нови.

Ако частицата за образуване на бъдеще време *и/й* е била забелязана и регистрирана още от участниците в съставянето на БДА (БДА, т. I 1964, II 1966, III 1975) и от *Л. Ралев* (1977), а в сегашно време и от *Иван Илиев* (вж. по-горе), то в Бесарабия и Таврия тя дълго време е оставала без внимание от страна на изследователите на българските говори в тези региони (Державин 1915, Чешко 1949, 1968, АБГ СССР 1958, Журавлев 1953, Тодоров 1992, 2018, Топалова 1996, 2009, Неделчев 1998, Колесник 2003).

В някои случаи частицата *и* се открива в диалектни текстове, записани и

публикувани от колегите изследователи на тези български диалекти, без да ѝ бъде обърнато съответното внимание: *Гату тѝй и са нагрѝй, тѝргат мисѝту и лукѝ* (Колесник 2003: 315 и Колесник, Георгиева 2016: 126), *Ас, дѝту и са мѝча да чѝст 'а нѝгу, кѝй, пѝ-убуу ши напѝйа дрѝг* (с. Валя Пержей, район Тараклия, Р. Молдова – записан от Н. Тодоров без коментар, вж. Тодоров 2018).

За пръв път специална статия, посветена на тази частица, както бе отбелязано, е публикувана от В. Кондов, който я открива най-напред в говора на българи от с. Валя Пержей, район Тараклия, а след това и в говора на българите от самия гр. Тараклия (Кондов 2016: 87-90),

Примери от гр. Тараклия:

- *Ут ѝченѝи и са кѝнчи свѝтѝ.*
- *Накѝрай глѝпувѝя са крѝсти - и си начѝпи чѝлоту.*
- *На сѝф кѝмѝк и сѝ нарѝни.*
- *Правѝ кѝту прѝйши, чи и си лѝгами.*
- *Тѝвойто лѝбе, дѝто си го лѝбила, годѝло се ѝ и се жѝни* (От нар. песен).
- *Куту ти кѝжат - Фѝрлѝ са в гирѝня!"*, *ти и са фѝрлѝши ли?"*
- *Гату и са вѝрни тѝва кѝмѝнчи, таѝва да са вѝрниши и тѝ* (Клетва, която се казва, когато се хвърля камъче...).
- *Дурдѝту мѝдрѝя и са намѝдри, лѝдѝя и са наскѝча* (Посл.).
- *Един пѝт и са мрѝ* (Пог.)
- *На плѝшка и гѝзѝ и си рѝздирѝ.*
- *Уткѝснѝи си от сѝнѝц – и си тѝриши на гѝзѝц.* (Примери, записани от М.П. Сухинина, преподавателка в ТДУ „Гр. Цамблак“).
- *Казѝа, чи за мѝслѝница ѝ си доат. И си доѝйши ли? И си доа.*
- *'Ас самѝа и си изл 'аа.*
- *Китѝйскѝити и турѝцкѝити дѝс 'ат пѝт 'а и сѝ ступѝт.*
- *Мѝма шчѝс и си ѝди.*
- *Абрикѝсити и си ѝдат* (Примери, записани от познати и непознати, случайни хора в магазини и на други места в гр. Тараклия от В. Кондов).
- *Ивѝан и са вѝрни. И си ѝда* (Примери, записани от М. Паслар).
- *'Аз жа са ужѝена, гѝту жа додат лѝзаркѝити. Ут тѝе лѝзарки и си избѝрѝ момѝа и за нѝя жа са ужѝена* (Нар. песен, записана в гр. Тараклия от Ив. Боримечков, пята от Мария Цолова, публикувана във в. „Светлина“ // Свет, Тараклия, № 12 (6105), 2015 г.)
- *'Ас ѝ са вѝрна* (Записано от случаен и анонимен информатор в гр. Тараклия).
- *То крѝсиву! И ѝ са глѝда!* (Пример, записан от Н. Маркова, бивша студентка в ТДУ „Григорий Цамблак“, родом от гр. Тараклия).

Примери от с. В. Пержей, Тараклийско:

- *И си `ида* (Това е първият пример за даденото езиково явление, записан от информатор Н. Куртев преди години).
- *И са `видим. И си `идим. И си ут`иваш ли т`с нид`еля?* (записани от информатор О. Вичева).
- *`Ас и си д`ода ск`ору. `Ас и си лягам* (записани от информатор Е. Петрова).
- *`Ас и си `ида.*

Примери от с. Городне / Огородное / Чийший, Болградско, Одеска област (записани от В. Кондов):

- И си прод`ам, кв`оту изр`астих.*
- `Ас и си го напр`ава.*
- Г`ату и си д`ойш, ж`ь ти к`ажса* (информатор Анна Константинова, директорка на музея).
- А `й си тр`гнувам.*
- А `й си к`упа.*
- А `й си д`да.*
- А `ц си ут`овам* (информатор Татяна Ковтун, учителка по български език).

Ако погледнем по-внимателно примерите, записани от М. Сухинина /а също и някои от другите/, то те почти всички представят фразеологични единици – пословици и поговорки, клетви или са част от текстове на народни песни, за които е необходимо достатъчно много време, за да бъдат утвърдени в дадена езикова общност:

Частичката *и* не е основен елемент за образуване на формите на бъдеще време в тези диалекти. Основни в тях в момента са: за град Тараклия и с. Чийший – съответно частичката *жъ/жа/же/ж*, а за с. В. Пержей – частичката *шъ/ше/ши/ш*. Трябва обаче да се отбележи, че в с. В. Пержей, където първоначално са функционирали два български говора, според изследователите, в единия от тях, а именно в тракийския, който е на изчезване, за формите на бъдеще време също е била използвана частичката *жъ*.

И нека още веднъж да акцентуваме, че, както личи и от всички записани примери, тази частичка се открива в български говори в Бесарабия само в позиция пред възвратната частичка *съ* или пред кратката местоименна форма *си*, които са основна предпоставка за промяна (асимилационно-дисимилационна) на частичката за бъдеще време в тези говори *жъ/шъ* в *и* – като позиционен вариант.

Частичката *и* за образуване на бъдеще време в български говори (от чийшийски тип) и в Бесарабия, като рядка особеност, според нас, дава възможност още по-точно да се определи местата, региона, откъдето са тръгнали първите преселници, основали в Бесарабия най-старите български селища и станали известни там като *туканци* (Ганчев и др. 2013, 2014, 2015, 2016).

Библиография

- АБГСССР 1958:** Атлас болгарских говоров в СССР (сост. Бернштейн, С. Б., Е. Чешко, Э. И. Зеленина), М.
- Балкански, Кондов 2012:** Балкански, Т., В. Кондов. Бесарабски бележник. В. Търново.
- Бернштейн 2000:** Бернштейн, С. Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии, Москва. (вж. **Бернштейн, С. Б.** Групировка болгарских говоров Советского союза, с. 53-76).
- Бернштейн, Чешко 1963:** Бернштейн, С. Б., Чешко, Е. Классификация юго-восточных говоров Болгарии. В: Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка XXII, вып. 4, с. 289-299.
- БДА I 1964:** Български диалектен атлас. Югоизточна България, т. 1. София, карта 179. Частици за образуване на положителна форма за 3 лице, единствено число на бъдеще време.
- БДА II 1966:** Български диалектен атлас. Североизточна България, т. 2. София, карта 191. Частици за образуване на положителна форма за 3 лице, единствено число на бъдеще време.
- БДА III 1975:** Български диалектен атлас. Югозападна България, т. 3. София, карта 205. Частици за образуване на положителна форма за 1 лице, единствено число на бъдеще време и 206. Частици за образуване на положителна форма за 3 лице, единствено число на бъдеще време.
- БДА IV 2016:** Български диалектен атлас. Обобщаващ том IV. Морфология. София, карти 116 и 117, с. 202 – коментар към карта 117.
- Ганчев и др. 2013:** Ганчев, Ал., Вл. Милчев, Ал. Пригарин. „Туканци”: петання, формувания однієї субетнічної групи болгар Украйїни. В: 3 любов’ю до народів: юбілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН Украйїни Всеволода Івановича Наулка з нагоди 80-риччя вид дня народження. Київ, с. 95-108.
- Ганчев и др. 2014:** Ганчев, А., В. Мильчев, А. Специфика миграционной активности региона „Сърнена Средна гора” на рубеже XVIII-XIX вв. и ее влияние на формирование болгарской общности „туканцев” в Южной Бессарабии. В: Трети международен конгрес по българистика, 23-26 май 2013 г.. Секция „Общество и култура”. Подсекция „Българска диаспора”, университетско издателство „Св. Кл. Охридски”. София, с. 9-25.
- Ганчев и др. 2015:** Ганчев, А., В. Мильчев, А., Пригарин. Специфика миграционной активности региона Сърнена Средна Гора на рубеже XVIII-XIX вв. и ее влияние на формирование болгарской общности „туканцев” в Южной Бессарабии. В: Revista de etnologie si culturologie (Chisinau) XVII, p. 95-108.
- Ганчев и др. 2016:** Ганчев, А., В. Мильчев, А., Пригарин. Локализиране на балканската прародина на българите *туканци* от Бесарабия и Таврия според писмени и фолклорни източници. В: Български фолклор. Идентичности – религии – миграции, кн. 1, с. 25-52.
- Георгиева 2015:** Георгиева, С. Болгарська переселенська говірка села Зоря (Камчик), Украйїна. Ідіолекти. Словник. Астрапринт. Одеса.
- Державин 1915:** Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. Язык, т. 2. Петроград (вж. за говорите на селата *Преслав-Инзовка-Бановка, Петровка-Анновка-Первониколаевка-Маришино, Корсак – Зеленовка* – с. 170-199).
- Журавлев 1953:** Журавлев, В. К. Ташбунарский говор. В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии (СМБД), т. 4. Москва, с. 124-166.
- Иванов 1984:** Иванов, Й. Н. Българска диалектология. Христоматия., Първо издание, 1978; второ преработено и допълнено издание. Пловдив (Включва текстове и от с. Чешма Варуита, Измаилско, с. Софиевка и с. Романовска, Запорожко).
- Иванов 1994:** Иванов, Й. Българска диалектология. Пловдив.
- Илиев, Хенцелман 2018.** Говорът на село Маломирово, Елховско. Принос към проучването на наречията в Загорския клин и Бесарабия. Под печат.

Клепикова, Попова 1968: Клепикова, Г. И., Попова, Т. В. О значении данных лингвистической географии для решения некоторых вопросов истории болгарского языка. В: Вопросы языкознания, кн. 6, с. 103-104 (свързани и с българските говори в Бесарабия).

Колесник 2003: Колесник, В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система. Одеса, 2003, 352 с.

Колесник, Георгіева 2016: Колесник, В., С. Георгіева. Болгарські говірки півдня України. Хрестоматі. Тексти. Ізмаїл.

Кондов 2016: Кондов, Васил. Една рядка употреба на частица за бъдеще време в български говори в Тараклийско, Р. Молдова (Бесарабия). В: Дунав-Днестър. Обществознание. Езикознание. Педагогика. Годишник на ТДУ „Гр. Цамблак”. т. 4. Кагул, 87-90.

Кондов 2016: Кондов, В. Езикът на българите в Русия, СССР, Молдова и Украйна. Библиография 1829-2014. Тараклия.

Кондов, Паслар, Сухинина 2016: Кондов, В., М. Паслар, М. Сухинина. Към въпроса за езика на българите от гр. Тараклия, Р. Молдова (преглед на изследванията). В: Молдовско-български връзки: история и култура. Кишинев, с. 448-462.

(Курдова)-Топалова 1996: (Курдова)-Топалова, Св. Чийшийските говори в Бесарабия. В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали, т. 5. В. Търново, с. 375-382.

(Курдова)-Топалова 2009: (Курдова)-Топалова, Св. Говорът на село Калчево, Болградско, Бесарабия. Речник. Одеса.

Младенов 1974: Младенов, М. Характеристика на говорите (в Добруджа). В: Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. София, 396-426.

Младенов, Радева 1995: Младенов, М., В. Радева. Сборник с текстове и задачи по диалектология на българския език за студенти от българска филология, София.

Неделчев 1998: Неделчев, Н., Бесарабските българи в Тараклия. В. Търново.

Ралев 1977: Ралев, Л. Говорът на с. Войнягово, Карловско. В: Българска диалектология. Проучвания и материали VIII, с. 3-199.

Стойков 1962: Стойков, Ст. Българска диалектология. София.

Тодоров 1992: Тодоров, Н., Роден език. Кишинев.

Тодоров 1992: Тодоров, Н. Откъде са дошли българите във Валя Пержей. В: Родно слово (Кишинев), бр. 13-14, май 1992 г.

Тодоров 2002: Тодоров, Н. Езикът на българите в Молдова (Опит за социолингвистично проучване). Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор”. София, Шумен.

Тодоров 2018: Тодоров, Н. Българите в Южна Молдова (очерк за етнокултурната им идентичност от преселването до края на двадесетия век). Тараклия, 2018, 120 с.

Чешко 1949: Чешко, Е.В. Отчет о диалектологической поездке в болгарское село Тараклию Молдавской ССР и село Табаки Измаильской области УССР. В: УЗИС (Ученые записки Института славяноведения), т. 1, 1949, с. 391-394.

Чешко 1968: Чешко, Е. Рец. на: Български диалектен атлас, II, Североизточна България, ч. 1. Карти; ч. 2. Статии, коментари, показалци. Съставен под ръководството на Ст. Стойков, С., 1966. В: Советское славяноведение, 1968, № 6, с. 103 (за значението на БДА включително и за локализирането на българските говори в Бесарабия).